

הרב יהושע הגר-לאו

כוננות צבאית-בטחונית בהשקפת הרמב"ם

ראשי פרקים

- א. מעשה אבות
- ב. המדבר – חינוך לאומי ולגבורה
- ג. המלך מלכר את העם להגנה
- ד. הגלות מדכה את תחושת הכלל
- ה. סמכויות המלך והעברתן למנהיגי הדור
- ו. פירוט ההכנות למלחמה
- ז. שימוש נרחב בביטוי מלחמה
- ח. סיכום

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

א. מעשה אבות

הכלל "מעשה אבות סימן לבנים" כוחו יפה גם לגבי התנהגותם של האבות. בהיודע להם קיומו של שונא – כאשר בא הפליט וסיפר לאברהם את דבר שבייתו של בן-אחיו במהלך מלחמות באזור – מיד "וירק את חניכיו" (בראשית יד, יד): "וזמן ית עולימיהו דחניך לקרבא" (תרגום יונתן בן עוזיאל). היינו: אברהם אימן את נעריו שיחיו מוכנים לפעול בשעת הצורך. וכשהגיעה השעה "נתן להם כלי מלחמה" (ראב"ע שם), רדף אחרי השובים והיכה אותם.

בהתקרב עשו עם ארבע מאות איש ערוכים לקרב, לא ישב יעקב וחיכה להם בחיבוק ידיים. הוא פעל בזריזות ונקט בכל האמצעים והתכסיסים שברשותו: הסווה את נשקו על-מנת להשתמש בו אם יהיה צורך בכך, כדברי המדרש על הפסוק "ויחץ את העם אשר אתו" – "זיונם מבפנים והלבישן בגדים מבחוץ, והתקין עצמו לג' דברים: לדורון, לתפלה ולמלחמה" (ילקוט שמעוני על בראשית לב, ח).

ב. המדבר – חינוך לאומי ולגבורה

אולם מהבנים נבצר ללכת בדרך האבות. השיעבוד הארוך במצרים, הסבל וההשפלה שם, דיכאו את רוחם ורוקנו את לבם מאמונה וביטחון עצמי, וגרמו לדחיית הביצוע של התכנית האלקית שהמשוחררים ייכנסו לארץ מיד ויכבשו אותה מידי הכנענים. גם אחרי הניסים והנפלאות, שראו בני-ישראל במצרים ועל יד הים, היה חשש שבהופיע המשבר הראשון, בהיתקלות עם פלישתים, יישברו ויתנו לב לשוב למצרים. הם נזקקו לחינוך והדרכה זמן ממושך – להחזיר בהם אמונה, אחריות ואומץ-לב; ולשנות אופיים הרפה לקראת המשימה הכבדה שמתכה להם. הרמב"ם חזר על רעיון זה כמה פעמים בחיבוריו העיוניים, ואף מסביר באמצעותו מצוות התורה ויסודות מופשטים באמונה, שהעם מתקשה לתפוס אותם. במקום אחד הוא כותב:

ואתה תמצא כמו התחבולה הזאת בעצמה, עשה השם יתברך עם ישראל. אמר עליהם: "ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. כי אמר אלקים וכו'". ואם הורגלו בענייני העולם מפני שחשש עליהם שישבו למצרים ויבוטל מהם המכוון בהם, כן חשש עליהם עוד שלא יקבלו זה הדעת, רצוני לומר התחיה (תחיית המתים), ויבוטל בו התכלית המכוון בהם ומהם, ואיך לא יורגלו ג"כ באמונות. (מאמר תחיית המתים עמ' יא בתרגום רבי שמואל אבן-תיבון)

כוונתו להסביר ע"י "התחבולה" האלקית "בענייני העולם" – היינו "ולא נחם אלקים וכו'" – את הסיבה של היעדר האמונה בתחיית המתים בתורה. לדעתו, לא היה העם מסוגל בשלב זה להשיג ולקלוט רעיונות בלתי-מוחשיים, כשם שלא היה מסוגל לשלוט על פחדיו בראותו מלחמה ללא הכנה מתאימה. כדי להתגבר על החולשות, שמקורן בתנאי העבדות והשיעבוד, טובבו הקב"ה במדבר, קיבל תורה ממשה רבינו, והתחנך בהדרגה להיות כשיר לתפוס ולבצע את שנמנע ממנו קודם לכן. מה שכתב הרמב"ם במאמר, ברמז ובקיצור, ביאר בהרחבה בספרו המחקרי, בכמה מקומות. באחד מהם מפרש את המלה "נסותך" שבפסוק "ולמען נסותך להטיבך באחריתך" (דברים ח, טז) בזה הלשון:

או יהיה עניין "נסותך" – להרגילך, ממה שנאמר "לא נסתה כף רגלה וגו'" (שם כח, נו) ... וידוע שאלמלא עניים ויגיעתם במדבר, לא היו יכולים לכבוש את הארץ ולא להילחם. וכבר ביארה תורה את זה, "כי אמר אלקים פן ינחם העם בראותם המלחמה וישבו מצרימה, ויסב אלקים את העם דרך המדבר ים סוף" (שמות יג, יז-יח). כי ההתענגות מאבדת את האומץ, (ואילו) צמצום המזון והעינוי מביאים את האומץ. (מורה נבוכים ג, כד, בתרגום הרב י' קאפח)

כלומר, המובן של "נסותך" הוא התנסות, הרגל והתחנכות הדרגתית להיות מוכשרים לכבוש את הארץ.

במקום נוסף (פרק לב) חזר הרמב"ם על הרעיונות דלעיל, תוך השוואה לכמה מצוות מרכזיות, שהעם לא היה מסוגל להבינן ולקיימן ללא שיטת החינוך של משה רבינו, בזה"ל:

שכבר נאמר בלשון התורה כיוצא בשאלה זו בדיוק, והוא אומרו "ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא וגו', ויסב אלקים את העם דרך ים סוף". והנה כמו שהסב ה' אותם מן הדרך הישרה שהיא היתה המטרה הראשונה – מחמת חשש מה שאין יכולת לגופותיהם עליו כפי הטבע – לדרך אחרת, כדי שתתקיים המטרה הראשונה, כך צוה ה' מצוות אלו אשר הזכרנו, מחמת חשש מה שאין יכולת לנפש לקבלו כפי הטבע, כדי שתושג המטרה הראשונה. והיא השגתו יתעלה ועזיבת עבודה זרה. כי כשם שאין בטבע האדם שיגדל בשיעבוד העבדות בחומר ובלבנים וכדומה להם וישטוף ידיו לשעתו מלכלוכם וילחם עם ילידי הענק מיד, כך אין בטבע שיגדל על מינים רבים מאוד מן העבודות ומעשים רגילים שכבר נינוחו בהן הנפשות עד שנעשו כמושכל ראשון, ויעזוב את כולן בבת אחת (ראה ויקרא רבה כב,ח). וכמו שניהלם ה' בעכוכם במדבר עד שנתאמצו נפשותיהם, כפי שכבר ידוע כי המדבריות ופראות הגוף מביאים אומץ, והפך זה מביא מורך, וגם נולד עם אשר לא הורגל לכניעה ולעבודות. וכל זה היה בצוויים אלקיים ע"י משה רבינו "על פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה" (במדבר ט,כג).¹ כך באה הקבוצה הזו מן המצוות בניהול אלקי כדי שיישאר עם סוג המעשים הרגילים, כדי שתתבסס הדעה שהיא המטרה הראשונה. הרמב"ם עונה בזה על שאלה היפוטטית שהוא מכניס בפיהם של שואלים: "ואיזה מונע היה לה' מלהוליכם דרך ארץ פלשתים ויתן להם יכולת להתיצב למלחמות, ואין צורך לכל הסיבוב הזה בעמוד הענן יומם ועמוד האש לילה?" (שם).

בתשובתו הוא מדגיש את היסוד החינוכי, ההדרגתי הנ"ל, כי "טבע אישיו בני האדם לא ישנה אותם ה' כלל על דרך הנס" (שם). היינו, לעניינו, על יסוד ההנחה העקרונית שהמטרה הראשונה של כיבוש הארץ לא תושג באופן בלתי טבעי, אלא העם יצטרך לפעול ולהילחם בכוחות עצמו, והנס יהיה מוסתר בחרבו ובקשתו. והואיל "והורגל לכניעה ועבודות", ואין בו האומץ הדרוש למלחמה, ולא יתכן "שישטוף ידיו לשעתו מלכלוכם" שפתאום יתאזר בגבורה – לכן סובבה ההשגחה העליונה "ויסב אלקים

1. דברים דומים מאוד כותב רמב"ע (שמות יד,ג): "והשם לבדו, שהוא עושה גזירות ולו נתכנו עלילות, סבב שמתו כל העם היוצא ממצרים הזכרים, כי אין כח בהם להלחם בכנענים, עד שקם דור אחר דור המדבר, שלא ראו גלות, והיתה להם נפש גבוהה."

את י' העם דרך המדבר", כדי להרגילו ולחנכו, גופנית ורוחנית, לתלאות וקשיים המקנים כח ואומץ. ועל ידי כך ייווצר עם חדש שלא רואה את עצמו כחגב, אלא "עם כלביא יקום וכארי יתנשא" (במדבר כג, כד), "עד שנתאמצו נפשותיהם", מוכן ומוכשר למילוי תפקידיו.

החינוך נשא פרי, ותוצאותיו הורגשו היטב בימי יהושע. בלהט ובמסירות הסתער העם במלכודת על מבצרי כנען. ובזמן קצר, ללא רתיעה ופחד, כבש כמעט את כל הארץ, כפי שנצטווה מפי הגבורה. אולם ההתלהבות, אוירת היחוד ותחושת השליחות, פגו מהר עם ההתנחלות והשקיעה היתירה בעבודות שדה וזרם, איש בנחלתו הפרטית. בימים של אין מלך בישראל, והמנהיגים השבטיים לא ממלאים תפקידם כדבעי, נעלמו תוצאות החינוך של משה, ונתקלו מחדש מדי פעם כאשר הגיעו מים עד נפש.

ג. המלך מלכד את העם להגנה

רק בימיו של המלך הראשון חזרה וניעורה רוח הנעורים, צצה מחדש השפעתו של משה, שהיתה חבויה עמוק בנשמתו של העם. חלקיו המפורדים התלכדו תחת שרביטו של שאול — להגנת העם. מיד אחרי הקריאה הנרגשת "יהי המלך" (שמואל א ו, כד), הלכה אחריו קבוצת מאמינים ונאמנים — "וגם שאול הלך לביתו גבעתה, וילכו עמו החיל אשר נגע אלקים בלבם" (שם כו).

וכאשר הגיעה לאזניו השמועה על ההשפלה והסכנה לישובי הספר שבגלעד, העומדים בודדים במערכה מול נחש העמוני, נזעק המלך הצעיר והכריז על גיוס כללי של כל השבטים, ואיים בעונש למי שלא יתיצב. העם ציית "ויצאו כאיש אחד" (שם יא, ד). גם מיהודה הרחוקה באו — זו הפעם הראשונה — והצטרפו אל הלוחמים בצפון, שלא כמו בימי השופטים, שיצאו רק "מתנדבים בעם" (שופטים ה, ט) ושבטים שלמים "לא באו לעזרת ה', לעזרת ה' בגבורים" (שם כג). לאחר הניצחון חזר צבא האכרים איש לנחלתו, ושאל המלך מקים צבא קבע שיהיה מוכן בכל עת — "ויבחר לו שאול שלשת אלפים מישראל ויהיו עם שאול, אלפיים במכמש ובהר בית אל, ואלף היו עם יונתן בגבעת בנימין, ויתר העם שלח איש לאוהליו" (שמואל א יג, ב). פעולתו הנמרצת של המלך והצלחת ישובי הספר מידי נוגשיו הוכיחו, שדרישת העם להמליך מלך לא היתה לשוא. רק מכוחו וסמכותו התגייס העם למלחמה והושג הניצחון. למעשה, עוד לפני האירועים האלה, מאשר הקב"ה את דברי העם בפנייתם הראשונה, שהמטרה של מינוי מלך והציפיות שמצפים ממנו הן, ללחום מלחמותיהם ולהושיעם מיד מבקשי נפשם — "וה' גלה את און שמואל יום אחד לפני בוא שאול, לאמור: כעת אשלח אליך איש מארץ בנימין ומשחתו לנגיד על עמי ישראל והושיע את עמי מיד פלישתים, כי ראיתי את עמי, כי באה צעקתו אלי" (שם ט, טו-טז). גם שמואל הכיר את המציאות — "ותראו כי נחש מלך בני עמון בא עליכם, ותאמרו לי:

לא, כי מלך ימלוך עלינו" (שם יב,יב). כלומר, מחמת הלחץ, פלשתים ממערב ובני עמון ממזרח, נאלצו בני ישראל לבקש מלך שילכדם ויארגנם, ומבוקשם נתקבל. וכך מסכם רלב"ג את ההיבט הבטחוני-צבאי של המשאלה ואת ההסכמה: וענו העם, כי עכ"פ הם בוחרים שיהיה להם מלך לשפטם. וימשך לה מהתועלת ממנו, שיצא לפנייהם להלחם את מלחמותיהם, עד שלא ימשלו עליהם האויבים, באופן שהיו מושלים מקדם. כי המלך יסבב שיתקבצו כל העם להלחם עם אויביהם, וזה יוסיף לישראל חוזק. ואולם, כשלא היה לישראל מלך, היו האויבים נלחמים עם קצת ישראל, והיו הנשארים בלתי מחזקים את ידם. ובוזה האופן היו האויבים מנצחים עם היותם מעטים מישראל הרבה. וידמה שכבר אמרו זה מצד יראתם מנחש מלך בני עמון שבא עליהם להלחם עמם, כמו שאמר להם שמואל במה שאחר זה. וכאשר ראה השי"ת כוונתם, הסכים עמהם. (שמואל א ח,יח)

במספר מלים מבטא הרמב"ם את התכלית של מינוי מלך: "הוא שצונו למנות עלינו מלך, יקבץ כל אומתנו וינהגנו" (ספר המצוות מ"ע קמג). הוא קובע גם בנוסח הלכתי, בהסתמך על פסוק מדברי העם, הממאן לשמוע בקול שמואל: "אין ממליכין מלך תחלה, אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (הל' מלכים ומלחמותיהם ד,ו).

ד. הגלות מדכה את תחושת הכלל

בעקבות שני החורבנות, הגלות ופיזור העם בארבע כנפות תבל, התערערה רוחו של העם ואבדה לו, יחד עם כבודו הלאומי, גם תחושת האחיות לקיומו כעם והצורך והיכולת להתגונן מפני צר ואויב. עקב ההימצאות ברשות אחרים נדחקה המחשבה של גורל משותף, וממילא לא הועלה כלל על סדר היום של התעניינות הציבור ומנהיגיו, הרעיון של ארגון והגנה פיוזיים, מתוך אמונה שהדבר לא שייך לעם ישראל ואינו ישים לגביו.

הרמב"ם איננו שותף לגישה זאת. הוא, שמגלה עירנות מיוחדת ליחס העוין של הגויים כלפי ישראל,² ואשר חי בתודעה עמוקה שהעמלקיות לא חלפה מן העולם, וקיימת בכל הדורות,³ החושד בכלל הגוים שהם שופכי דמים,⁴ הוא אינו מסתפק

2. לדוגמא: "ואם לא ירחם האח על האח, מי ירחם עליו? ולמי עניי ישראל נושאים עיניהם, הלעכורים ששונאים אותם ורודפים אחריהם?" (הל' מתנות עניים ו.ב).

3. לפי רמב"ם הל' מלכים ה,ד, בניגוד לסמ"ג מצוות ל"ח קכו. ראה גם מעין-החכמה על סמ"ג עמ' קיז, הוצ' רעדלדיים תקסד. ממקומות נוספים ברמב"ם מתקבלת גי' השקפה זו. כגון ספה"מ עשין קפט.

4. בדין עגלה ערופה פוסק הרמב"ם (הל' רוצח ט,ה): "נמצא (ההורג) סמוך לספר או לעיר שיש בה עכו"ם, אין מודדין כל עיקר, שהרי זה בחזקת שהרגוהו עכו"ם". שלא כמו במשנה (בבבלי בסוטה

באנחות ובביטוי כאב וצער על סבלו וגורלו של עם ישראל, אלא חושף ומנתח את המשברים הגדולים והאסונות שפקדו את בני עמנו בדורות עברו, מוכיח אותם על שקיעתם בחקירות ערטילאיות ובאמונות טפלות והזניחם את צורכי הקיום האמיתיים. במכתב תשובה לחכמי מרשיליא הוא כותב:

וזאת היתה שאבדה מלכותנו והחריבה בית מקדשנו והאריכה גלותנו והגיעתנו עד הלום, שאבותינו חטאו ואינם. לפי שמצאו ספרים רבים באלה הדברים של דברי החזוים בכוכבים, שדברים אלה הם עיקר עבודה זרה כמו שביארנו. טעו ונהו אחריה, ודמו שהם חכמות מפוארות ויש בהם תועלת גדולה, ולא נתעסקו בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות, אלא דמו שאותם יועילו להם. ולפיכך קראו אותם הנביאים ע"ה סכלים ואוילים. (אגרת הרמב"ם לחכמי קהל עיר מרשיליא, ליפתיא 1859, ח"ב עמ' כה, א) מתוך איזכור חטאי העבר, משתקפת הדרישה, להתכונן כיאות לאפשרות של התנגשות עם אויבים השורצים בעולם. "למידת מלחמה" היא תורה שיש לשננה ביעילות ובהתמדה לכל חלקיה: בהנהגה ובאירגון, באימון ובתירגול.

ה. סמכויות המלך והעברתן למנהיגי הדור

את רעיונותיו בדבר הצורך והחובה ב"למידת מלחמה", מתרגם הרמב"ם לשפת הלכות מחייבות בספרו ההלכתי "היד החזקה". ההוראות מכוונות למלך כמנהיג המדינה ואחראי לשלום תושביה, שתפקידו העיקרי, כנאמר לעיל, לדאוג לבטחונו של העם ולהכינו למלחמה אפשרית עם אויביו – בנוסף לתפקידיו האזרחיים. ההלכות קובעות ומסדירות את זכויותיו וסמכותו של המלך הקשורות בהכנות המגוונות של בנין הצבא וצרכיו בשעת חרום. ההלכה הראשונה והמרכזית, שממנה מסתעפות ועליה מבוססות יתר ההלכות, היא ההלכה:

שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ: למנות להם מלך ... ולהכרית זרעו של עמלק ... ולבנות בית הבחירה ... מינוי מלך קודם למלחמת עמלק ... והכרתת זרע עמלק קודמת לבנין הבית. (הלכות מלכים א, א"ב)

הרמב"ם מכריע כאן לטובת הדעה בגמרא (סנהדרין כ, ב) שמינוי מלך הוא מצוה מן התורה, והיא קודמת לשתי המצוות האחרות שניתן להגשימן רק אחרי קיום המצווה הראשונה – מינוי מלך. כמריבן פוסק הרמב"ם כשמואל (סנהדרין שם): "כל האמור בפרשת מלך, מלך זוכה בו" (ה' מלכים ד, א). הכוונה: זכויות וסמכויות נרחבות

מ, ב; וכן בספרי דברים כא פ"ט ק"ה): "עיר שרובה עכו"ם". מנחת-חינוך (מצוה חקל) מעיר על הרמב"ם "אפשר דאף עכו"ם אחר, אין מביאין" – עד כדי כך!

מוענקות למלך בתחום האמור, לטובת הציבור, ולא כפריווילגיות אישיות בגלל מעמדו הרם – כפי שיתבאר להלן.

לפי חז"ל, הרמב"ם ומחברים אחרים – ראשונים ואחרונים – לא שייכות הזכויות – בכל הקשור ביציאה למלחמה – דוקא לאיש שכתר מלכות בראשו, אלא תופסות ומועברות למנהיג העם והמפקד העליון של הצבא, במקרה שאין מלך בישראל. על-פי המשנה והגמרא (יומא עא ועג), פוסק הרמב"ם בעניין השאלה באורים ותומים, שעיקר תפקידם היה לענות לשואלים בענייני מלחמות – כדלקמן: ואין נשאלין בהן להדיוט, אלא או למלך או לבית דין, או למי שצורך הציבור בו, שנאמר: לפני אלעזר הכהן יעבוד וגו'. "הוא" – זה המלך; וכל בני ישראל – זה הוא משוח מלחמה, או מי שצורך הציבור בשאלתו; וכל העדה – אלו בי"ד הגדול. (הל' כלי המקדש י"ב)

הרמב"ן בהשגותיו מרחיב את הרעיון, ומקשרו ישירות עם נושא המלחמה, כדלקמן:

והוא שיראה לו שמצוה על המלך או על השופט או למי שהעם ברשותו, להוציא לצבא במלחמת רשות או מצוה, להיות שואל באורים ותומים, ועל פיהם יתנהג בענין. והוא אומר יתעלה: "ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה'", על פיו יצאו ועל פיו יבואו, הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה" (במדבר כז). וצוה ביהושע שהוא המושל הראשון אשר הוא פקיד על העדה שישאל באורים ותומים ועל פי משפטם יוציאם ויביאם, וכן בכל השופטים והמלכים. (רמב"ן סוף ספר המצוות)⁵

ו. פירוט ההכנות למלחמה

משלושת הפסקים הנ"ל של הרמב"ם (מצוות מינוי מלך, זכויותיו וסמכותו, והעברתן למנהיג האומה) נובעת ומתפרטת שורה של הלכות התופסות בכל

5. גם הר"ן (דרשה יא) סבור: "כאשר לא יהיה מלך בישראל, השופט יכלול שני הכוחות, כח השופט וכח המלך... הנה שנתנו בכאן ליהושע כח המלכות, אע"פ שלא היה מלך, וכן דרשו רז"ל: זיהו בישורון מלך" – ירמזו למשה. דומה לכך כותב גם המאירי (סנהדרין נב) בכירור סמכויות הסנהדרין: "ומי' דיני המלכות קיימים בכל זמן, ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור וגדולי הארצות לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה עד הדרכים שביארנו. וזהו שנרמז בתורה אח"כ זאל השופט אשר יהיה בימים ההם". אברבנאל, בפירושו לפסוק "כי תקרב אל עיר להלחם עליה" (דברים כ) מציין כדבר מובן מאליו: "הפרשה הזאת ג"כ היא הנהגת המלכים במלחמות, ותכלול ג"כ אל (צ"ל: את) בית הדין הגדול, שבמקום שלא היה מלך, הם היו הלוחמים". הרא"ה קוק מרחיב את הדיבור בנידון וכותב בין השאר: "נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חורים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה". וכן: "כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, על פי דעת הכלל ודעת בי"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך לעניין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל" (משפט כהן סי' קמג).

המצבים ובכל הזמנים, שמשמעותן, החובה להכין צבא ותשתית הגנתית, ולחיות בכוננות בטחונית. להלן כמה מדן:

א. בהלכה הראשונה, אחרי קביעתו העקרונית "כל האמור בפרשת מלך, מלך זוכה בו", פוסק הרמב"ם: "ושולח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם הגיבורים ואנשי חיל ועושה מהם חיל למרכבתו ובפרשיו ומעמיד מוזם עומדים לפניו" (הל' מלכים ד,ב).

ב. כמורכב רשאי להטיל על אנשים מתאימים תפקידי פיקוד, הקשים שבעתיים, בגלל האחריות על חיי האנשים הכפופים להם, ועל המערכה כולה: "זכן כופה את הראויים להיות שרים, וממנה אותם שרי אלפים ושרי חמשים" (שם ה).

ג. החזקת צבא וניהול מלחמה עולים כסף רב, ולשם השגתו הוענקה למלך הזכות להטיל מס חובה על האזרחים: "רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות" (שם א). אמנם התורה מסייגת ומצוה על המלך "כסף וזהב לא ירבה לו מאד" (דברים יז, יז) אבל כבר המשנה מעירה על כך: "אלא כדי ליתן אספניא" (גירסת הערוך: אפסניא). רש"י פירש: "שכר חיילותיו מידי שנה בשנה הנכנסים והיוצאים עמו כל השנה". ואילו הרמב"ם מוסיף הערה עקרונית: "וכל כסף וזהב שירבה לאוצר בית ה', ולהיות שם מוכן לצרכי הציבור ולמלחמותם – הרי זה מצוה להרבותו" (הל' מלכים ג, ד). ז"א, למטרות אלו, לא רק מותר לאסוף כסף, אלא "הרי זה מצוה להרבותו", וללא הגבלה של הירושלמי "לצרכי שנה אחת בלבד" (עי' לחס"משנה שם). חובה ומצוה על המלך לדאוג בשנות שלום ורווחה למלאי של כסף וזהב, כדי שיהיה בידו לפרנס ולתחזק את הצבא בשעת חרום ומלחמה, שלא יישאר בלי אמצעים בשעה שזקוק להם ביותר.

ד. הכסף וזהב שבידי המלך אינם מטרה, אלא אמצעי לרכישת ויצירת כלי זין, ציוד וצרכי לחימה, אותם יש להכין ולרכוש במחסנים לפני פרוץ פעולות איבה, לכן נפסקה ההלכה "זכן לוקח מן בעלי האומנויות כל מה שהוא צריך, ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן. ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתם, ונותן שכרן או דמיהן, שנאמר ... ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו" (הל' מלכים ד, ג). אמנם אין הגבלה בסמכות המלך, הוא רשאי לחייב חרשי ברזל ואומנים לעזוב עבודות אחרות ולהקדיש את חומרי הגלם חמנם למאמץ המלחמתי, ואת בעלי בהמות העבודה למסור בהמותיהם לאותה מטרה – אבל ההלכה קובעת, כדבר מובן מאליה, "ונותן שכרן או דמיהן". אין הפקרות. גם בזמן מלחמה לא מרשים מצב של איש הישר בעיניו יעשה, גם לא מלך וגם לא צבא.⁶

6. מן המסופר על ימיו הראשונים של שאול יוצא, שנבצר ממנו לצייד את צבאו הצעיר בכלי זין מקובלים, כי הפלשתים גורו "זחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל ... והיה ביום מלחמת ולא נמצא חרב וחנית ביד כל העם אשר את שאול ואת יונתן, ותמצא לשאול וליונתן בנ"ו (שמואל א

ה. על ההוראה "נותן שכרן", חוזר הרמב"ם בקשר לזכות להחרים רכוש קרקעי לפי משפט המלך: "ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה, ויפשטו על מקומות אלו, אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהם" (שם). הרמב"ם מדיגש כאן דבר בעל משמעות רבה – "כשילכו למלחמה" – רק למען העם, לצורך מלחמה, מותר למלך להחרים שדות וכרמים, ולא לצרכיו הפרטיים, גם אם נותן דמיהם. בהדגשה זו של הרמב"ם, מתיישבת קושיא שמקשים ראשונים, כגון בעלי התוספות, על הדעה "כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו": "תימא, למה נענש אחאב על נבואת, כיון שלא רצה למכור לו כרמו?" (תוספות, סנהדרין כ"ד"ה מלך). בין ששת התירושים של תוספות ומחברים אחרים, לא נמצאת האבחנה של הרמב"ם "כשילכו למלחמה" – היינו, שההיתר לקחת שדות וכרמים של אורחים הוא בתוקף רק בזמן ולצורך מלחמה, ואילו אחאב גזל את כרם נבואת, להרחיב את אחוזתו ולספק את חמדת אשתו.⁷

ו. במקום אחר מוסיף הרמב"ם מספר מלים על הדין שבמשנה, ברוח ההערה דלעיל. במשנה (סנהדרין שם) כתוב: "ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחה בידו, דרך המלך אין לו שיעור", ואילו הרמב"ם מנסח את ההלכה בזה"ל: "ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו, ודרך המלך אין לו שיעור, אלא כפי מה שהוא צריך. אינו מעקם את הדרכים מפני כרמו של זה, או מפני שדהו של זה, אלא הולך בשווה ועושה מלחמתו" (הל' מלכים ה,ג).⁸ בדומה להלכה הקודמת, מודגש גם כאן, שהמלך רשאי לפרוץ דרכים בשטחיהם של בעלי קרקעות פרטיים, רק כאשר "עושה מלחמה" – היינו לישר את הדרך ולהקל על המעבר של חיילותיו לחזית, אבל לא למען נוחיותו, כדי לקצר דרכו לכרמיו ושדותיו. לא כך מפרש רש"י את המשנה הנ"ל, כפי שמדייק בעל לחם-משנה: "פירש"י בפ"ד דסנהדרין, ופורץ גדרות אחרים לעשות לו דרך לשדהו ולכרמו, וכן פירש"י בפ' הערל (יבמות ע"ב), ומשמע מדבריו דבכל עת וזמן, אפילו שלא לצורך מלחמה, אלא לצורכו בלבד – עושה כן. ומדבריו רבינו, שכתב ודרך המלך אין לו שיעור וכו', וסוף דבריו 'אלא הולך בשווה ועושה מלחמתו', משמע דמפרש דמתניתין לענין מלחמה אתמרה, דהיכא דצריך המלך למלחמתו, כן הוא עושה, אבל לא לצורכו."⁹

יג,ט,כב). מסתבר, שבמלחמתם נגד בני עמון (שם יא) לחמו בני ישראל בכלי עבודה, כמו מלמד בקר שבידי שמגר בן ענת (שופטים יג,לא). רמז לכך, שלא מופיע שם הנוסח הרגיל ויכהו לפי חרב, אלא "ויכו את עמון עד חם היום" (שם יא,יא).

7. סביר שרד"ק (שמ"א ח,טו) מתכוון לרמב"ם, כשהוא כותב "ורבותינו ז"ל פירשו וכו'". הוא מעטט את ההלכה של הרמב"ם עם ההדגשה "כשילכו למלחמה", מבלי לסמן את המקור.

8. גם הרמ"ה ביד-רמה (סנהדרין כ"ב), מפרש את המשנה: "דהיכא דאוויל למלחמת הרשות".

9. אמנם במקום אחר (בבא קמא ט) מוסיף רש"י בפירושו המשנה "ופורץ גדר" את המלים "ולאכולסין שלו", ולא כותב "משדהו ולכרמו". זה יכול להתפרש שלוקח לצורך חייליו, כמו אחד התירושים של תוספות ואחרים, כענין "ולוקח השדות והזיתים". אבל מדבריו בסנהדרין וביבמות נראה שחולק על הרמב"ם, כאמור.

ז. בעניין הגדרת השיעור של "כדי מרכבתו" בהלכה שבמשנה (סנהדרין כא,ב) – "לא ירבה לו סוסים אלא כדי מרכבתו" – מוסיף הרמב"ם יסוד חשוב בדבר זכויותיו של המלך ומטרותיהן. הוא פותח בסגנון חיובי: "מותר למלך להרבות סוסים כל מה שירצה לרכוב החיילים שלו, ולהרבות סוסים במלחמותיו כדי להרעיד האויב. אבל מה שאסרה תורה להיות לו סוסים לבטלה באורוות מוכנות לרכב הוא בהם, באיזה יום שירצה, או להנהיג אותם לפניו, כמו שעושים שאר מלכים" (פירוש המשנה, סנהדרין שם).¹⁰ החידוש בדבריו, לא רק בסגנון "מותר למלך להרבות סוסים וכו'", לעומת המשנה "לא ירבה לו סוסים וכו'", אלא בעיקר בתוכן – לא זו בלבד שלצורך מייד, בשעה שמתנהלת מלחמה לחיים ולמוות, מותר למלך לצייד את הצבא בסוסים רבים ככל הניתן ונדרש לממש הנצחון, אלא מותר לו גם להרבות סוסים בימי שלום, כדי "להרעיד האויב", להרתיעו ולהפחידו על-ידי כוחו הרב של הצבא, אולי לא יתגרה מלחמה ויבחר בשלום.

ז. שימוש נרחב בביטוי מלחמה

במקורות שהובאו עד כה מביע הרמב"ם השקפתו הבטחונית במישורן, לפיה נדרש המלך ומנהיגי המדינה להיות ערים להכנות ולהכין את כל הדרוש לשם התגוננות וניהול מלחמה אפשרית. הרמב"ם מצביע על דור יוצאי מצרים, רפי הגוף והנפש, כעל דור שהיה זקוק לארבעים שנות חינוך במדבר, כדי ללמוד תכסיסי מלחמה, ועל הדורות המאוחרים יותר, שהזניחו כליל את בטחונם הלאומי "ולא נתעסקו בלמידת מלחמה". הרמב"ם לא רק מוכיח ומטיף, אלא גם מתווה דרך בהלכות מחייבות, החל מהמצוה להמליך מלך וציון מטרת המצוה – לצאת ולבוא לפני העם במלחמותיו – ועד להוראות מפורטות של סמכותו לפעול לבטחון המדינה. מלבד התייחסותו הישירה לנושא, אפשר לעמוד על עירנותו והלכי מחשבותיו, בהשתמשו במלה "מלחמה" בנושאים שונים ובהלכות מגוונות ביותר, כאשר מקורותיו, חז"ל ומחברים אחרים, לא מזכירים אותה. מתוך המקרים הרבים יובאו בזה שלושה – לשם הדגמה:

א. הל' תענית ב,ד: "על חרב של שלום, כגון שערכו מלחמה עכו"ם עם עכו"ם ועברו במקום ישראל, אע"פ שאין ביניהן ובין ישראל מלחמה, הרי זה צרה ומתענין עליה, שנאמר: 'וחרב לא תעבור בארצכם' (ויקרא כו,ו) מכלל שראיית המלחמה – צרה". הנוסח בגמרא (תענית כב,א): "ת"ר, חרב שאמר, אינו צריך לומר, חרב שאינו

10. אור-שמח (הלי' מלכים ג,ג) מעיר: עיין בפירוש המשנה... ובפירוש הרמב"ן שחולק על זה. מדברי רמב"ן לא ברור שחולק על הרמב"ם. לעומת זאת הר"י מיגאש, המובא שם, גורס ומפרש את הגמרא בסנהדרין "כדי רכבו ופרשיו" בדומה לרמב"ם: "להרבות סוסים בטלנין שאינן צריכין להם אלא לתתם באמצע המחנה כדי שיראה המחנה גדול".

של שלום, אלא אפשר אפילו חרב של שלום. כאן לא נמצאת המלה מלחמה – בספרא, פעם אחת – וברמב"ם שלוש פעמים, תוך הדגשה "שראיית מלחמה – צרה".

ב. הל' טומאת מת א, יג: "ואין העכו"ם מטמא באהל. ודבר זה קבלה הוא, והרי הוא אומר במלחמת מדין 'כל נוגע בחלל' (במדבר לא, יט) ולא הזכיר שם אהל. מקור ההלכה בברייתא (יבמות סא, א) "רשב"י אומר: קברי עכו"ם אינם מטמאין באהל, שנאמר 'ואתן צאן מרעיתו אדם אתם' (יחזקאל לד, לא) – אתם קרויים אדם ואין העכו"ם קרויים אדם. רש"י פירש: "וגבי טומאת אהל כתוב 'אדם כי ימות באהל' (במדבר יט). כמה דברים ראויים לתשומת לב בהלכה שברמב"ם:

1. הפסק כרשב"י, אע"פ שחכמים חולקים אליו (ראה כסף-משנה שם, וכן תוספות יבמות שם ד"ה ממגע).
2. רשב"י מסתמך על פסוק ביחזקאל, המדבר על רועי ישראל והשינוי לטובה שיחול בגורל צאן מרעיתם, ואילו הרמב"ם מסיק את ההלכה ממלחמת מדין הקרובה יותר עניינית לנושא קברי עכו"ם.
3. העיקר לענייננו: הרמב"ם מציין שהפסוק "כל הנוגע בחלל" כתוב "במלחמת מדין", ואילו רש"י מסמן בהמשך הדיון בגמרא (שם) על הפסוק הנ"ל "במדין כתוב" וכך מסמן גם על הפסוק שמובא לפני-כן "נפש אדם" – "במדין כתוב". ג. הל' זכיה ומתנה ו, יד: "מי ששלח כלים ממדינת הים ואמר, יינתנו אלו לבני, הרי אלו יינתנו לבנים ולבנות, הראוי לבנים כגון ספרים וכלי מלחמה – לבנים. במקור (כבא בתרא קמג, ב) כתוב: "הראויין לבנים – לבנים, ראויין לבנות – לבנות", בלי הדוגמאות של "ספרים וכלי מלחמה". כך גם ברי"ף, ברא"ש (שם) ובטור (חור"מ סי' רמז).

ח. סיכום

כאמור, אלו דוגמאות בלבד. עובדת השימוש הנרחב במלה מלחמה מאלפת ומעוררת תשומת-לב. אמנם רק מלה אחת, אבל כשהיא חוזרת הרבה פעמים בעניינים שונים, בייחוד אצל מחבר המדייק מאוד בלשונו, ומחברים אחרים אינם מזכירים אותה באותן ההזדמנויות, היא הופכת למלת מפתח משמעותית, החושפת כוונה והלך-רוח. התופעה מצטרפת לחוות דעתו הישירה של הרמב"ם בעיוניו ובהלכותיו, ומתקבלת השקפת עולם מגמתית, המזכירה ומוזהירה מפני שאננות; המעירה ומעוררת, מחנכת ומדריכה, לא להיכנע לנבואת השקר של "שלום שלום – ואין שלום" (ירמיהו ו, יד; ח, יא; יחזקאל יג, י; יג, טז).